

INNSENDT

Denne artikkelen er ikke skrevet av en journalist i Agderposten, og er derfor ikke fri og uavhengig journalistikk. Artikkelen er i sin helhet laget av en ekstern bidragsyter. Vi har funnet innholdet interessant for våre lesere, og publiserer det derfor redigert og tilrettelagt av redaksjonen. Det betales ikke honorar for slike artikler.

Seilskute- historie på Unesco- register

Den 7. desember i år ble flere seilskutearkiver fra Aust-Agder innlemmet i Norges dokumentarv. Registeret omfatter de viktigste dokumentene i Norgeshistorien. At seilskutearkivene fra Aust-Agder er blitt med i det gode selskap er ingen tilfeldighet.

På 1800-tallet var Aust-Agder-kysten blant de ledene sjøfartsregionene i landet – i en periode også den aller fremste.

Mye av denne historien er dokumentert i arkiver oppbevart på KUBEN i Arendal.

«Vor ære og vor magt har hvide seil os bragt» skrev Bjørnstjerne Bjørnson i diktet «Norsk sjømandsang» i 1868. Det var ikke uten grunn. Fra 1850 til 1875 ble den norske handelsflåten nidoblet. Den enorme ekspansjonen skyldtes i hovedsak liberalisering av verdenshandelen og økning av varetransportens volum. Norge var en av verdens ledende skipsfartsnasjoner og Aust-Agder-kysten var blant de ledene sjøfartsregionene i landet. I 1875 var en fjerdedel av den norske handelsflåten hjemmehørende i kystområdene i Aust-Agder og Arendal var Norges største sjøfartsby!

Skipsfart med bruk av seilskip var sterkt vevd inn i både handel, skogbruk og trelast, maritimt håndverk, samt skipsbygging. Til sammen utgjorde

dette en potent mikstur, som forenet kyst og innland i et økonomisk interessefelleskap. I innlandet ga tilgang til tømmer grunnlag for trelasthandel, men også for den voldsomme aktiviteten blant verftene langs kysten. De maritime klyngene, og særlig partsrederiene, var karakteristisk for næringslivet i Aust-Agder. Risikoen ble spredt også til byenes oppland og flere kunne ta del i rikdommen. Ingen andre regioner opplevde den eventyrlige veksten mer enn tettstedene ved sørlandskysten. Det var også her nedgangen i seilskipsflåten fikk størst konsekvenser. Etter toppåret 1875 opplevde skipsfarten flere kriseperioder, og i tiårene som fulgte gikk Aust-Agder inn i en bølgedal. På begynnelsen av 1900-tallet var seilskutetida definitivt over. Historien lever imidlertid videre i arkivene på KUBEN.

Norges dokumentarv

Tretten utvalgte maritime arkiver fra Aust-Agder er nå blitt innlemmet i Norges dokumentarv. Registeret omfatter om lag 100 innførsler, deriblant flere iko-

SJØFARTSBYEN: I 1875 var en fjerdedel av den norske handelsflåten hjemmehørende i

DIPLOM: Under tildelingsarrangementet i Oslo mottok Aust-Agder museum og arkiv diplommet som viser at seilskutearkivene fra Aust-Agder er blitt en del av Norges dokumentarv.

FOTO: KJETIL LANDROG.

kystområdene i Aust-Agder og Arendal var Norges største sjøfartsby.

FAKTA

I ET HISTORISK LYS

- Under denne vignetten skriver historikere og andre fagfolk på Agder om spørsmål de brenner for. Spalten er et samarbeid mellom Aust-Agder museum og arkiv, HIFO Agder og Agderposten.
- Har du tips og ideer kontakt oss på e-post: kristoffer.vadum@aama.no eller redaksjonen@agderposten.no

STOR SAMLING: KUBEN i Arendal oppbevarer en omfattende samling med maritime arkiver, og mye stammer fra seilskutetiden. FOTO: GERD CORRIGAN, AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV.

niske kilder til norsk historie, slik som originalmanuskriptet til Grunnloven, Dronning Margretes valgbrev fra 1388, arkivet etter Thor Heyerdahl og vaktjournalen fra Oscarsborg 9. april 1940. Norges dokumentarv er en nasjonal utgave av UNESCOs Memory of the World-program, som skal bidra til å verne og tilgjengeliggjøre verdens dokumentarv. Det er hovedsakelig arkivinstitusjoner, museer og biblioteker som nominerer dokumenter og arkiver til registeret. I 2018 kom det inn 24 nominasjoner. Kun syv nominasjoner, deriblant seilskutearkivene fra Aust-Agder, ble tatt opp i registeret under et lanseringsarrangement i Oslo 7. desember.

Seilskutearkivene er den tredje innførselen fra Aust-Agder. I 2014 ble arkivet etter Arendal Turnforening innlemmet i registeret da arkivet dokumenterer framveksten av den frivillige idrettsbevegelsen. Arendals Turnforening regnes som landets nest eldste idrettsforening. I 2016 ble originalmanuskriptet til Conrad Nicolai Schwachs selvbiografi «Erindringer af mit Liv» innført i registeret.

Seilskutearkivene fra Aust-Agder

Aust-Agder museum og arkiv, avdeling KUBEN har en omfattende samling med arkiver knyttet til maritim virksomhet. Sjøfartsarkivene utgjør omlag 1200 hyllemeter fordelt på omlag 300 arkiver og arkivsamlinger. Disse arkivene utgjør nærmere 40 % av alle privatarkivene oppbevart ved institusjonen, noe som viser hvor viktig sjøfarten har vært i fylket. En stor del av de maritime arkivene er knyttet til seilskutetiden i perioden 1820-1920.

Seilskutearkivene fra Aust-Agder som er innført i Norges dokumentarv er et representativt utvalg bestående av 13 arkiver. Arkivene baserer seg på en geografisk fordeling slik at hele kysten i Aust-Agder er representert. Arkivene dokumenterer også ulike sider ved seilskutetidens vekst og fall for perioden 1820-1920. Ikke minst viser utvalget den store variasjonen i det materialet som er bevart fra seilskutetiden. Arkivene er like varierte og unike som den næringsaktiviteten de har sprunget ut av.

Rederiarkivenes mangfoldighet

Det største arkivet i samlingen – arkivet etter Prebensen rederi i Risør – er i seg selv et eksempel på seilskutetidens varierte og mangfoldige næringsliv, i dette tilfellet iscenesatt innen rammene av ett og samme arkiv. Etter at rederiets grunnlegger, Jacob Wetlesen Prebensen, etablerte egen forretning i Risør i 1833, utviklet virksomheten seg nemlig til et stort handelshus som omfattet skipsfart, forretningsvirksomhet, skipshandel, skipsbygging, iseksport, trelasthandel, sagbruk, skogsdrift og mølledrift. I 1860-årene var handelshuset den største og viktigste bedriften i Risør. Selve redervirksomheten til Prebensen var en av landets største. Arkivet etter Prebensen rederi er dermed et bedriftsarkiv som dokumenterer fremvekst, drift og avvikling av et av de fremste seilskuterederiene i Norge.

HELG

Yrende næringsliv

Ved siden av de store rederiarkivene, er sjøfartsarkivene ved KUBEN dominert av et mylder av mindre arkiver som dokumenterer et bredt spekter av maritime virksomheter. Frakt av varer med seilskuter skapte mange ringvirkninger, ikke minst med tanke på skipsbygging, utstyring av skip og vedlikehold. Selv om arkivene som dokumenterer denne virksomheten ofte har en beskjeden størrelse, gir de viktige opplysninger om hvordan små og mellomstore aktører i kystområdene kunne høste frukter av det økonomiske oppsvinget som fulgte med skipsfarten. Av de mange aktørene som kunne vært nevnt, ønsker vi her å løfte frem Friisøen Skipsverft, etablert av Anders Henriksen Friisø på Frisøya ved Neskilen i Tromøysund utenfor Arendal rundt 1850. Frem mot avviklingen av verftet i 1906 ble det her bygget 30 skuter. Arkivet etter denne virksomheten gir et godt innblikk i hvordan skipsbyggingen ved kysten ble organisert og gjennomført.

Maritime bondenæringer

Ikke minst understreker disse små arkivene hvordan kyst og innland var flettet sammen i gjensidige interessefelleskap. Flere av rederiene i denne perioden var såkalte bonderederier der skipsbygging og skipsfart ofte var en utvidet del av kystnære gårdsbruk. Partsrederiet gav imidlertid også mulighet for bindinger over lengre avstander. I Aust-Agder var det en utbredt praksis at innlandsbønder som leverte varer og tjenester til skipsbyggingen fikk parter i de skipene som ble bygget. Sporene etter denne praksisen finner en også i de kommunale arkivene, deriblant i ligningskladdene for Froland kommune. Mer enn noe annet viser dette hvordan sjøfartsrelatert arkivmateriale ikke er noen enhetlig størrelse. De kommunale ligningskladdene som oppbevares på KUBEN er en nøkkelskilde til å belyse hvordan partsrederiet ga folk i innlandsbygdene et aktivt interessentskap i skipsbygging og skipsfart, og har derfor en fortjent plass på UNESCO-lista.

Skipper nest etter Gud

Seilskutene dro langt av sted og kunne være borte fra hjemmehavnen i årevis. Om bord hadde kapteinen utvidede fullmakter. Som skipsfører var han både kommandør og navigatør – og kunne også fylle rollen som doktor, prest, forretningsmann og regnskapsfører. Han inngikk avtaler om frakter og ordnet toll. Han kjøpte mat og utstyr, og betalte ut lønn. All denne aktiviteten har etterlatt seg svært variert dokumentasjon i form av skipsjournaler, kontrakter, korrespondanse, lastelister, mannskapslister og regnskap. Det store spekteret av kilder som belyser livet ombord er svært godt representert i det såkalte Fartøysarkivet ved KUBEN. Dokumentene der gir også et godt innblikk i seilskutenes reiseruter, hva de fraktet og hva folk om bord opplevde under seilas og ved landligge. Ikke minst dokumenterer de kapteinens utvidede rolle som rederiets stedfortreder i en periode da kommunikasjonen mellom reder og fartøy var mer sporadisk.

Personlige beretninger

Sjømannslivet kunne være ensomt, både

for den sjøfarende og for familien som var igjen hjemme. For mange var brevveksling den eneste kontakten de hadde gjennom måneder og år. I de tilfellene hvor slik brevveksling er bevart, får vi også et dypt personlig perspektiv på sjøfartshistorien. Et eksempel på dette er brevsamlingen etter Randi Olsen Skjulestad fra Austre Moland fra perioden 1873-1887. Randi hadde flere brødre som seilte som seilskuteskipperer på havnebyer i blant annet Sør-Afrika, Sør-Amerika og Nord-Amerika, og som skrev hjem til søsteren og fortalte om sine opplevelser. En av brødrene, Lars, hadde på flere av turene også med sin kone Emma, og også hun har etterlatt seg brev. Brevene fra brødrene og Emma forteller om opplevelser under overfarten til de forskjellige havnebyene, om oppholdene der mens de venter på last, om mennesker de møtte, om dramatiske hendelser og om livet om bord. I likhet med tilsvarende brevsamlinger som finnes bevart ved KUBEN gir de et nært og dypt personlig inntrykk i sjøfolkenes hverdagsliv i en sentral fase av norsk sjøfartshistorie.

For sjømannsstandens interesser

Ved siden av livet til sjøs har arkivene ved KUBEN også viktig informasjon om sjøfolkenes samhold på land. Oppgangen i skipsfarten førte til at det ble etablert flere sjømannsforeninger. En av dem var Dypvåg Sjømannsforening som ble stiftet 28. desember 1870. Sjømannsforeningene var en viktig sosial arena for sjømenn i land og bidro ofte med stipender til videre utdanning og hjelp til pensjonerte eller uføre sjømenn. Foreningene arbeidet også for å forbedre sjømenns arbeidsvilkår og velferd. Forhandlingsprotokollen til Dypvåg Sjømannsforening gir derfor et viktig innblikk i sjøfolkenes interessefelleskap i seilskutetida. En av de første sakene foreningen engasjerte seg i, var å få på plass en forsikringsordning knyttet til sjøfolkenes tøy og andre personlige effekter. Sjømannsyrket var risikabelt og det var viktig å sikre at sjøfolkene fikk dekket sine personlige tap når ulykken var ute. For rederen gjaldt det samme med skute og last. Derfor ble det i denne perioden også etablert flere sjøforsikringsforeninger i Aust-Agder.

En risikofyllt virksomhet

Et av mange sjøforsikringsarkiv som finnes ved KUBEN er Agders Gjensidige Assuranceforening, stiftet i Grimstad i 1854 på initiativ av skipsreder og politiker Morten Smith-Petersen. Smith-Petersen var en nasjonal foregangsmann innen sjøforsikring og han var senere initiativtaker for etableringen av Det Norske Veritas. Virksomheten spesialiserte seg i starten på forsikring av seilskuter og i en periode var dette Norges største sjøforsikringsselskap for seilskuter. Arkivet etter denne virksomheten inneholder derfor viktig dokumentasjon i forhold til hva slags risiko som var forbundet med fraktfart med seilskuter i denne perioden og ikke minst hvordan en forsøkte å håndtere den risikoen. Selskapet ble oppløst i midten av 1920-årene. Dette hang sammen med at antallet seilskuter var blitt kraftig redusert i løpet av første verdenskrig. Arkivet speiler dermed også den nedgangsperioden skipsfarten i Aust-Agder opplevde da seilskutetiden

PESTALOZZI: O. Terjesens rederi var et familiedrevet rederi lokalisert i Lillesand. En av skutene

gikk mot slutten.

Sjøfart som satsningsområde

De utvalgte 13 arkivene gir et unikt bilde av en av de viktigste næringene i sin periode, gjennom investeringer og drift, bindinger mellom ulike virksomheter og ikke minst sosiale relasjoner. Samlet står arkivene som representanter for seilskutetidens vekst og fall. De utvalgte arkivene er unike ved at de representerer et kildemateriale til en viktig næring av lokal, regional og nasjonal betydning. Nomineringen av seilskutearkivene fra Aust-Agder til Norges dokumen-

tarv inneværende år var ikke tilfeldig. Sjøfart er et av fire hovedsatsingsområder Aust-Agder museum og arkiv skal satse på de neste årene. Satsingen spenner vidt og vil involvere innsamling, tilgjengeliggjøring, forskning og ikke minst formidling. At seilskutearkivene nå er innført i Norges dokumentarv er en god start på denne satsingen. Innføringen innebærer at både arkivene og ikke minst historien om skipsfarten i Aust-Agder kan synliggjøres på en nasjonal og internasjonal arena.

rederiet eide var barken Pestalozzi, her avbildet med nøytralitetsmerker under 1. verdenskrig.

SEILMAKERVERKSTED: I 1812 etablerte Knud Pedersen sitt eget seilmakerverksted i Kolbjørnsvik. Ordrene i regnskapsprotokollen hans vitner om en næring i vekst.
FOTO: GERD CORRIGAN, AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV, AVDELING KUBEN

KORRESPONDANSE: Sjøfolkene i seilskutetiden opplevde mye. I brevene til Randi Olsen Skjulestad i Austre Moland kan en lese flere av deres historier.
FOTO: GERD CORRIGAN, AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV, AVDELING KUBEN

NAVIGASJONSBØKER: Kunnskap var nødvendig for å føre en seilskute på 1800-tallet og i navigasjonsbøkene kommer mye av denne kunnskapen til syne.
FOTO: GERD CORRIGAN, AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV, AVDELING KUBEN

Kilder
- Johnsen, Berit Eide og Sætra Gustav:
Sørlandsk skipsfart 1600-1920, Portal
forlag, Kristiansand, 2016.
- www.avtrykk.no

**Yngve Schulstad
Kristensen,**
arkivar, Aust-Agder
museum og arkiv,
avd. KUBEN

**Kristoffer
Vadum,**
forskningsleder,
Aust-Agder mu-
seum og arkiv, avd.
KUBEN

**Gaute Christian
Molaug,**
arkivformidler,
Aust-Agder mu-
seum og arkiv, avd.
KUBEN

FAKTA

► Norges dokumentarv er den norske delen av UNESCOs Memory of the World-register. Mer informasjon om arkivene finner dere på KUBENs nettsider.